

CERCETĂRI PESTE HOTARE

Cercetări în Ungaria și Austria

EUGEN GLÜCK

Cu ocazia cercetărilor efectuate în arhivele și bibliotecile din Ungaria au putut fi descoperite unele materiale inedite sau puțin cunoscute. Unul din obiectivele noastre l-a constituit arhiva Inspectoratului Național pentru monumente aflată în cetatea Budei. Prin bunăvoința gazdelor, în primul rând cu aprobarea directoarei științifice Garasztoiné și a domnului Jenő Szlávay, am putut studia fișierul alfabetic pe localități al monumentelor și, la cerere, dosarele unui număr de unități.

Comisia are la bază activitatea unei instituții specializate, începută în anul 1846, funcția fiind, după 1848, preluată de o autoritate de stat cu sediul la Viena și de Academie. În anul 1872 s-a înființat Comisia Națională a monumentelor a Ungariei, care, trecind prin anumite reorganizări, funcționează și astăzi. Activitatea acestui organ s-a materializat, printre altele, în înregistrarea și descrierea unor monumente, formulându-le dosare aparte. După anul 1918 dosarele celor din Transilvania, Slovacia și Voivodina au format un fond aparte. Deși sfera monumentelor istorice după 1872 a fost fixată destul de restrâns, un număr însemnat de monumente figurează în evidențele lor, ele fiind publicate pentru prima oară în 1885—1888. Elementul cel mai însemnat îl constituie faptul că dosarele conservă situații și stări care în secolul următor s-au depreciat, unele monumente și mai ales detalii au dispărut. O trecere sumară în revistă a materialului ne-a oferit posibilitatea de a depista dosarele cetăților de la Deva, Sighișoara, Oradea, Ineu, Hunedoara, Cetatea de Baltă. Interesante sînt planurile cetăților de la Lipova, Orșova și Caransebeș. Există o descriere amănunțită a insulei Ada Kaleh.

O serie de palate și castele au fost înregistrate, ca palatul Mitropoliei unite de la Blaj, palatul principilor de la Turda, castelul de la Deva (azi muzeu), Aghireș etc. O seamă de case de locuit istorice au fost luate în evidență la Sighișoara, ca și casa lui Matei Corvin de la Cluj.

Numărul cimitirelor cuprinse în evidențe nu este considerabil. Se impune dosarul unui monument funerar otoman din anul 1698 de la Timișoara. Dintre biserici, azi în posesia Bisericii Ortodoxe Române, am notat existența dosarelor aparținînd lăcașurilor de cult de la Sîmbăta de Jos, Pesteș, Gurasada, Densuș, Cluj-Mănăstur, Carei (fostă greco-catolică), Seini (biserica de lemn), Făgăraș (brîncovenesc). Din patrimoniul bisericii romano-catolice remarcăm catedrala de la Alba Iulia, biserica Sf. Ștefan din Baia Mare, cea din Turda etc.

Bisericile reformate s-au bucurat de o mare atenție. Dintre dosarele lor spicuim cele de la Aiud, Sîntimbru (ctitoria lui Iancu de Hunedoara), Reghin, Sighetul-Marmației, Sf. Gheorghe, Dîrju, Deva, Crasna etc. Biseri-

cile luterane apar mai ales în comunitățile săsești ca Mediaș, Sighișoara, Sibiu, Prejmer, Sebeș, Cincul-Mare etc.

În colecție se păstrează o copie a faimoasei fresce de la Iermata-Neagră (jud. Arad) din secolul al XV-lea, azi distrusă, și cea de la Otomani. Bunăvoința gazdelor ne-a permis să executăm xerocopii privind materialul referitor la biserica din Densuș (19 buc.), Gurasada (2 buc.), Hațeg (5 buc.), monumentele funerare de la Timișoara (1 buc.). Deosebit de utile sînt desenele precise despre monumentele din județul Arad ca cetatea Ineu (1871), turnul de la Covăsinț (azi mult deteriorat), moscheia de la Ineu (demolată în 1952), cetatea de la Șoimoș (9 foto), cu numeroase detalii, azi dispărute. Înregistrarea de la Igrîș (jud. Timiș) are aceleași avantaje (4 foto).

Biblioteca catedralei romano-catolice de la Kalocsa dispune de o seamă de manuscrise de interes pentru istoriografia din țara noastră. Explicația constă în faptul că mai mulți episcopi din Oradea și în primul rînd Adam Patachich (1759—1774) și László Kollonitz (1787—1817) au fost transferați în scaunul mitropolitan din Kalocsa, ducînd cu ei o zestre personală culturală.

Manuscrisele sînt foarte variate. Unele au un caracter filologic. „Lexicon compendiarium latino-valachicum” (266 p.) a fost redatat de o persoană necunoscută de la Oradea, în tot cazul înainte de 1776. (Ms. 706/2). Altul poartă titlul „Institutiones linguae valachicae sive gramatica compendii exhibita”. Are 78 f. și a fost redactat la Oradea tot înainte de 1776. (Ms. 706/1). Ambele manuscrise au aparținut înainte de a fi ajuns în posesia episcopului Patachich unei persoane numite Franciscus Rier. Printre manuscrise cîteva au un caracter bisericesc, ca de exemplu „Regulamentum novissimum pro graeci ritus non unitorum anno 1779 emanatum”. Are 134 p. (Ms. 397/6).

Un interesant manuscris a intrat în posesia episcopului Patachich de la Petre Dobro cu titlul „Regula legis...”, un text redactat în grecește, tradus în românește prin „sirguința” și „cheltuiala” mitropolitului Ștefan din Tirgoviște, fiind apoi tradus în latinește (1772) și copiat de celebrul istoric Pray (1772), avînd 421 p. (Ms. 1/25236). Un manuscris mai mic, de 20 p., a fost redactat în 1784 de Francisc Boer privind situația cultului romano-catolic în Moldova (Ms. 38). O valoare deosebită reprezintă codicele provenit din secolul al XVII-lea, conținînd texte religioase ale simbătarilor iudaizanți din Transilvania (Ms. 303).

Unele manuscrise tratează probleme istorice ale Transilvaniei. În copie a ajuns în fondul de la Kalocsa „Transilvania celebra” a lui Georgius Soterius (482 p., ms. 109). Tot în această categorie intră „Varia historica ad Transylvaniam anagnostes” (80 p., ms. 159/25226). Se mai păstrează acolo o copie din 1770 a cronicii episcopului Forgách din Oradea, „De rebus sui tempore in Hungaria et Transylvania gestis...” (175 p., ms. 405/23).

Se află în bibliotecă și o copie din cunoscuta lucrare a lui András Huszti privind „Dacia Veche și Nouă, deci Transilvania”, datată 1736. Lucrării i se adaugă un text care o întregeste, necunoscut pînă acum (Ms. 306/91, 452 p.). Episcopul Patachich a obținut o copie după un fragment din descripția românilor din Bihor, efectuată între 1760—1770 (Ms. 12, 77 p.). Merită atenție descrierea băilor de la Oradea din 1763 (Ms. 354/68, 6 p.)

În sfârșit, menționăm că arhiepiscopii din Kalocsa au fost pînă în epoca noastră asesori ai tribunalului suprem al Ungariei. În copia procesului verbal referitor la anii 1791—1806 figurează multe procese legate de teritoriul patriei noastre (Ms. 749).

*

Biblioteca Arhiepiscopiei din Eger conține multe manuscrise demografice, al căror conținut în parte nu este cunoscut de istoriografia românească. Astfel, se pot consulta materiale ale recensămîntului iozefin (1787) și conscripțiile ulterioare, inclusiv cele din 1803/1804 și 1804/1805 (Ms. 1012 — Ca VI.61 și 1018 — C2 VI.66). O lucrare statistică intitulată „Historia statistica”, întocmită la sfîrșitul secolului al XVIII-lea, cuprinde referiri la Maramureș, Crișana și Banat (H, IV.307). Semnalăm și memorialul lui Francisc Bodor din 1851 despre fabrica de tunuri și praf de pușcă ce a funcționat în Ciuc la Madăraș, în 1848/1849 (Ms. 2004/22).

Biblioteca reformată de la Pápa ne oferă o serie de documente referitoare la conscripția populației și a bunurilor, efectuată în anul 1828 în părțile Aradului de delegații comitatului Veszprém printre care se află și o conscripție cu caracter mai general contemporan (564/355/17). O culegere de 316 pagini cuprinde în copie note și documente ale orașelor Baia-Mare și Baia-Sprie (1452—1821), realizată în etape după 1700 (Ms. 0428). Manuscrisul, avînd titlul latinesc „Medicina contra omnes morbos” (267 p.), conține recomandări privind utilizarea plantelor medicinale de la Szárhegy (1752), precum și traducerea unor texte engleze de specialitate (Ms. 0167). Colecția cuprinde și o seamă de documente privind școlile de la Sighetul-Marmației (1787, 1817) și Satu-Mare (1749) (Ms. 564/547/1, 569/363).

În biblioteca colegiului reformat de la Sárospatak (care în evul mediu un timp a aparținut principatului Transilvaniei) există o scrisoare a domnului Moldovei Iliáš Alexandru din 30 iunie 1667, adresată lui Ioan Kemény, principele de mai tîrziu (nr. 2108 Kt. 4055). Un alt manuscris conține presupusele poezii redactate de Horea în închisoarea de la Alba-Iulia (nr. 1503, kt. 1935).

Cercetările de pînă acum au acordat puțină atenție bibliotecii abației benedictine de la Pannonhalma din nord-vestul Ungariei, provenind din secolul al XI-lea și reconstruită în secolul al XVII-lea. În posesia acestei unități se găsește un manuscris italian din secolul al XVIII-lea de 42 file, intitulat „Breviario chronologico della principi de Valachia” (Ms. 11867). Tot acolo se află copiile făcute de istoricul Georgius Pray în arhiva secretă a Vaticanului de pe actele referitoare la Moldova (Ms. 1001/23). Un manuscris voluminos, de 58 file, din secolul al XVIII-lea cu profil minier cuprinde „Nachrichten von den Bergwerken in Ungarn und in Siebenbürgen” (Ms. 1008/15).

Un material interesant este cuprins în fondul „Jesuitica”, care conține acte ale mănăstirilor din Cluj, Alba-Iulia, Satu-Mare, Baia-Sprie și Carei din secolul al XVII-lea (Ms. 118 E41). Un alt fond păstrează actele capitlului romano-catolic de la Oradea de la sfîrșitul secolului al XVIII-lea (Ms. 189 C21).

Cei interesați în cercetarea activității umanistului Nicolaus Olahus găsesc la Pannonhalma scrierea prietenului său Johannes Sambucus, „De obitu Nicolai Oláh...”, în copie contemporană (Ms. BKA 2.f. 264). Actul de numire a lui Nicolaus Olahus în funcția de arhiepiscop (3 file) poate fi citit în copie (BK. 127/II.21).

Biblioteca colegiului reformat din Debrețin este bogată în materiale de interes pentru istoriografia din România. Acum însă putem semna doar „reprezentanția” comitatului Bihor, care cerea, în 1821, eliberarea din funcție a locțiitorului de comite suprem Rhedey, numit ilegal. Purtătorul de cuvânt al bihorenilor a fost episcopul unit Samuil Vulcan, care s-a adresat însuși palatinului în plină ședință a camerei superioare în acest sens (Ms. 607/9—139 c.c.). Tot descoperiri întâmplătoare ne-au permis consultarea manuscrisului de 42 f. a lui Moise Sora-Noac din Oradea, intitulat „Românii în Dacia” (în limba maghiară). Textul se găsește la Biblioteca Națională Széchényi din Budapesta (OCT Hung. FM. 1/1807). Este de menționat că acest tânăr teolog din orașul de pe Crișul-Repede are o serie de lucrări tipărite în proză și poetice, foarte puțin studiate. Mai amintim manuscrisul „Brevis Descriptio fatalis casus Principis Valachiae Constantini Bassaraba...” aflat la Biblioteca Universitară din Budapesta (7 p.), cuprins în colecția Kapriana (vol. 41).

*

Una din sursele de informare istorică din Viena puțin cunoscută de cercetătorii din țara noastră este Biblioteca Consiliului Național, instalată chiar în edificiul parlamentului. Înființată în anul 1861, ea funcționează neîntrerupt din anul 1865 până la Anschluss (1938). Transformată în „Gauhaus” (1938—45), edificiul și biblioteca își reiau activitatea în timpul celei de a doua republici.

Deși nu este bibliotecă publică, cercetătorii au acces la fondurile sale. Desigur, cercetătorii istoriei României pot fi interesați în special privind două ipostaze: materialul privind Bucovina și dezbaterile de politică externă privind România, inclusiv Transilvania. Prima categorie este reprezentată prin „Protokolle des Bukowinaer Landtages nebst Beilagen” care încep în 1863—64 și au fost văzute până în anul 1912. Există și un repertoriu tematic pentru perioada până la anul 1903. La fel există procese verbale ale Reichstagului din 1848—1849 (5 vol.) și apoi, începând din 1860—1885, documentele complete ale ambelor camere ale corpului legiuitor al imperiului și care cuprind 400 de volume. Cine vrea să cunoască legislația are la dispoziție Reichs-Gesetzblatt și Regierungsblatt (1850—1869).

În aceeași clădire funcționează și arhiva parlamentară (2405 m. liniari), dar materialul anilor mai vechi a fost predat arhivei de pe Minoriten-Platz. În ceea ce privește perioada de până la anul 1918, informațiile susțin faptul că, alături de stenograme, principalele documente au fost publicate la vremea lor.

În ceea ce privește presa bucovineană s-a putut constata că cea mai completă colecție se găsește la Österreichische National-Bibliothek. Cea mai lungă apariție are gazeta oficială „Bukowiner Land und Amts Zeitung” (1862—1916). Din excelentul catalog geografic care se găsește în secția de pe Heldenplatz s-a putut constata că amintita bibliotecă posedă în total 26 de ziare bucovinene, dintre care 24 au apărut la Cernăuți și două la Cîmpulung-Moldovenesc. Toate sînt în limba germană. Ele se încadrează

în perioada 1872—1938. Cel mai vechi este „Patriot” din Cernăuți, din care biblioteca dispune doar de un singur an. Majoritatea ziarelor din Cernăuți se încadrează în perioada 1883—1918. Doar trei apar și în anii 1919—1920 și unu („Neue Illustrierte Zeitung”) sosește la Viena și în anii 1923—1938. Dintre ziarele mai importante și avînd o colecție mai mare menționăm: „Bukowiner Rundschau” (1883—1907), „Czernowitzer Presse” (1877—1907), „Bukowiner Post” (1893—1904, 1906—1914). La Cîmpulung apăreau „Bukowiner Gebirgs-Journal” (1907—1916) și Bukowiner Volkszeitung” (1912). Oricum, aceste ziare încorporează un bogat material documentar.

În ceea ce privește Transilvania, trebuie să menționăm existența gazetelor din Timișoara (3), Sibiu (7), și Brașov (4). De asemenea, „Temeswarer Nachrichten” (1771) este cel mai vechi periodic bănățean, iar „Telegraphie...” și „Unterhaltung Blatten” (ambele din 1853) sînt nevalorificate. Dintre gazetele sibiene cea mai veche este „Siebenbürgische Provinzialblätter” (1805—1824), iar cea mai veche colecție are „Siebenbürgisch-Deutsches Tagblatt” (1874—1839, 1941—1944). Brașovul este reprezentat prin „Siebenbürgische Wochenblatt (1848—49, 1853, 1871, 1940—1944) și „Der Siebenbürgische Volksfreund” (1886). Oricum, lista completă a ziarelor se depune la DGAS spre a fi consultată de cei doritori.

Semnălm, ca un obiectiv de cercetări viitoare, arhiva de la „Gesellschaft des Musikfreunde” de pe Bösendorfer Strasse 12, unde se găsesc numeroase acte provenite de la aromânul Nicolae Dumba (1840—1900), care a avut un rol conducător în viața muzicală vieneză. O serie de acte provenite de la el (cota 94—111), tot cu tematică muzicală se găsește la secția de manuscrise de la Österreichische National-Bibliothek (Secția Josef Platz).

Într-o nouă etapă de cercetări efectuată în arhiva Ordinului German („Deutscher Order”) au putut fi depistate materiale referitoare la teritoriul României. În compartimentul „Ungarn”, în cadrul vol. VI, se găsesc acte privitoare la acțiunea împăratului Sigismund de Luxemburg din jurul anului 1430 de a așeza cavalerii teutoni în Banat, printre altele originalul diplomei de investire cu bunuri. În vol. XII se găsesc hărți, printre care și cele ale Transilvaniei.

Nu putem încheia această relatare fără să facem referire la moderna bibliotecă a Direcției Statistice, instalată recent în complexul acestei instituții (strămutată de pe Helden-Platz) și care ne oferă anuarele statisticii ale imperiului, inclusiv Transilvania (1828—1870) și Bucovina (1828—1918), cuprinzînd toate recensămintele efectuate (1784—1787—1910) și multe alte materiale de interes pentru țara noastră.